

Liika on aina liikaa – ikääntyminen ja alkoholi -monitoimijahankkeen ulkoinen arviointi

Hämeenlinna
Kesäkuu 2008

Kati Tuokkola

Sosiaalikehitys Oy

SISÄLLYSLUETTELO

1	Johdanto.....	3
2	LOL-hankkeen kuvaus.....	4
3	Ulkoinen arviointi	6
3.1	Arviointikysymykset	6
3.2	Arvioinnin näkökulma	7
3.3	Arviointimenetelmät	8
4	Osahankkeiden toiminta arvioinnin näkökulmasta.....	10
4.1	Seniori-osahanke.....	11
4.2	Sininauhaliiton osahanke.....	13
4.3	Ikäinstituutin osahanke	14
5	LOL-hankkeen tulokset ja vaikuttavuus	15
5.1	Hankkeen toteuttaminen.....	15
5.2	Hankkeen tulokset	16
5.3	Hankkeen vaikuttavuus ja toiminnan vakiintuminen	19
6	Johtopäätökset	22
	Lähteet.....	26

1 Johdanto

Liika on aina liikaa – ikääntyminen ja alkoholi (LOL) -hankkeesta on laadittu ulkoinen väliarviointiraportti syksyllä 2007, josta jatkona on tehty käsillä oleva loppuarviointi. Väliarviointi keskittyi tarkastelemaan hankkeen käynnistymistä ja alkuvaiheen toteutusta. Väliarviossa käsiteltiin hankkeen taustaa ja kuvattiin, miten havaittuun tarpeeseen oli lähdetty vastaamaan. Loppuarviointi tarkastelee hanketta kokonaisuutena, mutta painopiste on hankkeen tuloksellisuuden ja vaikutusten arvioinnilla.

Arvioinnin tehtävä on tarkastella koko hanketta ulkopuolisen silmin: onko teemalle tarvetta, miten se näyttäytyy, onko tarpeeseen kyetty vastaamaan sekä miten hanke on saavuttanut asettamansa tavoitteet? Koska hanketta on jäljellä vielä puoli vuotta, niin lisäksi arvioinnin yksi tehtävä on hahmotella tämän hetken haasteita loppuajalle sekä myös hankkeen jälkeiselle ajalle.

Perinteisen ajattelumallin mukaan vanhustyöllä ja päihdetyöllä ei juurikaan ole yhteisiä tekijöitä, ei etenäkään yhteisiä asiakkaita. Kaavamaisesti ajateltuna vanhustyön asiakas ei luonnistu tyypillisen päihdeasiakkaan rooliin. Alkoholikulttuuri ja alkoholin käyttötavat ovat kuitenkin muuttuneet. Yhä enemmän arkipäiväistynyt alkoholin käyttö aiheuttaa muutoksia väistämättä myös vanhenevan väestön alkoholin käyttötapoihin, niin hyvässä kuin huonossa mielessä. Toisaalta alkoholin käyttö on normalisoitunut eikä siitä koeta sellaista häpeää kuin vielä jokin aika sitten, mutta toisaalta alkoholin käytön ongelmakohtat koskettavat yhä yleisemmin myös vanhusväestöä. Tämän vuoksi myös hoitomuodoissa ja ennaltaehkäisyssä tulisi ottaa huomioon vanhusväestö, eikä sivuuttaa sitä itsestäänselvästi joukkoon kuulumattomana.

Hankkeen teema – ikääntyminen ja alkoholi – on erittäin arvosidonnainen asia; jokaisella ihmisellä on jonkinlainen käsitys asiasta, puoleen tai toiseen. Sekä vanhus- että päihdetyö ovat erillisinäkin herkkiä, sensitiivisiä alueita, joissa molemmissa on nähtävissä paljon hyvin tunneperäistä suhtautumista asioihin. LOL-hanke on ottanut rohkean ja uuden askeleen, kun on ryhtynyt yhdistämään kahden, perinteisesti hyvin kaukana toisistaan olevan sektorin ajatuksia ja toimintatapoja.

2 LOL-hankkeen kuvaus

Sininauhaliiton koordinoiman ja Raha-automaattiyhdistyksen rahoittaman LOL-hankkeen (2005–2008) päätavoite on ollut tuoda keskusteluun ikääntyvien päihdeongelmat. Alkoholin käytön seurauksia torjuvien ammattilaisten mukaan ikääntyvien alkoholin ongelmakäyttö on osoittautunut yhteiskunnassamme uudeksi, kasvavaksi ongelmaksi (Sulander 2006). LOL-hankkeen sanoma on se, että näistä ongelmista on voitava keskustella ja ne on osattava diagnosoida. Tässä suhteessa hanke ei pyri tekemään ikääntyvistä raittiita, vaan vie sitä ajatusta eteenpäin, että ”... voimme – tai oikeammin: *meidän täytyy* – auttaa niitä ikääntyneitä, joilla on alkoholiriippuvuus tai muuten ongelmia alkoholin kanssa.” (Sininen aalto 4/2006). Kyse on siten ennen kaikkea ikääntyneiden oikeudesta huolenpitoon.

Hankkeen keskeisimmät tehtävät ovat: 1) kehittää asiakastyön avulla ikääntyvien kohtaamiseen ja hoitoon soveltuvia toimivia päihdetyön menetelmiä, 2) tiedottaa ikääntyvien terveyteen vaikuttavista alkoholin haitoista, 3) lisätä päihde- ja vanhustyön ammattilaisten osaamista, 4) tuottaa relevanttia tutkimustietoa sekä 5) herättää aiheeseen liittyvää yhteiskunnallista keskustelua.

Suhteessa tavoitteisiin hankkeen ensisijainen kohderyhmä on sekä päihde- että vanhushuollon työntekijät. Suoranaisesti hankkeen kohderyhmä ei ole itse ikääntyneet, vaikka viime kädessä lopullinen tavoite onkin ehkäistä ikääntyvien päihdehaittoja ja auttaa entistä paremmin hoitamaan päihdeongelmaisia ikääntyneitä. Tarkasti ottaen hankkeen lopullinen kohderyhmä on jopa ns. suuri yleisö, koska tavoitteena on ennaltaehkäisy ja keskustelun herättäminen aiheesta.

Hankkeessa toimii kolme osahanke, pääkaupunkiseudulla kaksi ja Itä-Suomessa yksi. Toinen pääkaupunkiseudulla toimiva osahanke on Ikäinstituutin hallinnoima palvelutalojen hanke. Sen tavoitteena on lisätä palvelutalojen ja palvelutaloja ympäröivän kotihoidon henkilökunnan päihdeosaamista. Toinen pääkaupunkiseudun osahanke on Sininauhaliiton osahanke, jota hallinnoivat Sininauhasäätiö ja Helsingin Diakonissalaitos yhdessä. Sininauhasäätiön tehtävänä on tuottaa kotiin vietäviä, hoidollisia palveluja ikääntyneille päihdeongelmallisille Helsingin, Espoon ja Vantaan alueilla. Helsingin Diakonissalaitos toteuttaa etsivän työn mallia, jossa pyritään tavoittamaan niitä ikääntyneitä, jotka elämäntapansa vuoksi ovat jääneet avun ulkopuolelle. Hankkeessa kehitellään vertaistuellisia pienryhmiä, pilkeporukoita, joihin kutsutaan yksin asuvia vanhuksia. Itä-Suomessa toimiva osahanke puolestaan on Tyynelän kehittämiskeskuksen hallinnoima Seniori-osahanke, jonka tavoitteena on kotona tehtävän päihdetyön toimintamallien

kehittäminen. Ikäinstituutin osahankkeessa työskentelee yksi projektityöntekijä, ja sekä Seniori-hankkeessa että Sininauhaliiton osahankkeessa on molemmissa kaksi projektityöntekijää.

LOL-hankkeella on koordinaatio, jonka tehtävänä on viedä hanketta eteenpäin, tuottaa materiaalia, huolehtia koulutuksesta, tutkimuksesta sekä tiedottamisesta. Koordinaatio toimii myös linkkinä osahankkeiden välillä sekä johtaa hanketta sisäisesti. Koordinaatiossa on työskennellyt hankkeen aikana viisi työntekijää: projektipäällikkö, ehkäisevän työn projektisuunnittelija, päihdetyön kehittäjä, tutkija sekä projektitiedottaja. Koordinaation resursointia lisättiin heti toiminnan alun jälkeen; toisena toimintavuonna rekrytoitiin kolme uutta työntekijää koordinaatioon. Projektipäällikön vaihtuessa entisestä suunnittelijasta tuli projektipäällikkö ja suunnittelijan paikalle tuli uusi henkilö. Varsinaisia uusia tehtäviä oli toisena toimintavuonna kaks: päihdetyön kehittäjän ja tutkijan toimet aloitettiin tuolloin. Koko koordinaation toimenkuvat ja henkilöt vaihtuivat siis toisena toimintavuonna. Tällä hetkellä vuoden 2008 keskivaiheilla päätoimisina ovat projektipäällikkö, ehkäisevän työn projektisuunnittelija ja viimeksi kuluneet neljä kuukautta hankkeessa työskennellyt projektitiedottaja. Tutkijan tehtävä (jossa hankkeen aikana on työskennellyt kaksi eri henkilöä) on päättynyt, ja päihdetyön kehittäjä työskentelee hankkeessa tällä hetkellä puolipäiväisesti.

Koordinaation näinkin vahva rooli on suhteellisen poikkeuksellista hanketyössä. Suunnitteluun ja kehittämiseen on kuitenkin haluttu resursoida, koska hankkeen aihealue on ollut uusi ja hankkeen työskentelyn luonne on ollut innovatiivista. Myös rahoittajan taholta on ajateltu, että päihde- ja vanhustyön yhteensovittaminen on uutta, sekä hankkeen eteenpäin vieminen edellyttää suunnittelua ja koordinointia tavallista enemmän. Myös koko hanke sai melko pian toiminnan aloittamisen jälkeen jatkorahoitusta; alun perin kolmivuotinen hanke sai yhden lisävuoden. Hankkeen tarpeellisuus tuli näytettyä toteen jo ensimmäisenä toimintavuonna, joten rahoittajakin halusi panostaa asiaan suunniteltua enemmän.

Henkilövaihdoksia on ollut koko hankkeen toiminta-aikana hyvin paljon. Koordinaation henkilömuutosten lisäksi toisena toimintavuotena vaihtui Ikäinstituutissa projektisuunnittelija. Myös Sininauhaliiton osahankkeessa molemmat projektityöntekijät ovat vaihtuneet, Sininauhasäätiössä useaan kertaankin. Vuonna 2007 on vaihtunut Tyynelän kehittämiskeskuksen Pieksämäellä toimiva projektityöntekijä. Toisaalta henkilövaihdokset vievät aina ylimääräistä energiaa ja aikaa verkostojen luomiseen, mutta toisaalta ne voivat antaa myös uusia mahdollisuuksia. Erään haastateltavan sanoin ”alkuun katastrofilta tuntuva tilanne (työntekijä pois tehtävästään) kääntyi lopulta voitoksi,

kun sidosryhmien ja yhteistyötahojen oli pakko ottaa ohjat käsiinsä”. Tässä tilanteessa siis juurruttaminen tapahtui kuin pakosta; kun oli luotu toimintatavat, niin perusorganisaation oli toimittava.

LOL-hankkeella on kumppaneina ympäröiviä kuntia. Pääkaupunkiseudulla näitä ovat Espoo, Helsinki ja Vantaa sekä Itä-Suomessa Savonlinna, Pieksämäki, Haukivuori ja Pieksänmaa. Yhteistyöjärjestöjä hankkeella on seitsemän: Eläkeliitto ry, Eläkeläiset ry, Vanhustyön keskusliitto, Vanhus- ja lähimmäispalvelun liitto, Suomen Psykogeriatrinen yhdistys, Suomen Vanhusten turvakotiyhdistys sekä Omaishoitajat ja Läheiset –Liitto ry.

Kahden viimeksi kuluneen toimintavuoden aikana (2007–08) LOL-hanke on laajentunut vielä päihdelääketieteellisen ja geriatrisen tiedon koostamisen alueelle. Tässä kohden on verkostoiduttu A-klinikkasäätiön kanssa, jonka asiantuntemusta on käytetty hyväksi mm. koulutuksissa. Verkostoituminen edesauttaa myös sitä, että LOL-hankkeen asiaa voidaan esitellä erilaisissa tilanteissa, kuten päihdelääketieteen yhdistyksen ja psykiatriyhdistyksen toiminnassa.

3 Ulkoinen arviointi

3.1 Arviointikysymykset

LOL-hankkeen ulkoisessa väliarviossa (syyskuu 2007) keskityttiin ensisijaisesti hankkeen käynnistymiseen. Arviossa luotiin kuvaa hankkeen taustasta ja tarpeista sekä kuvattiin, miten havaittuun tarpeeseen on lähdetty vastaamaan.

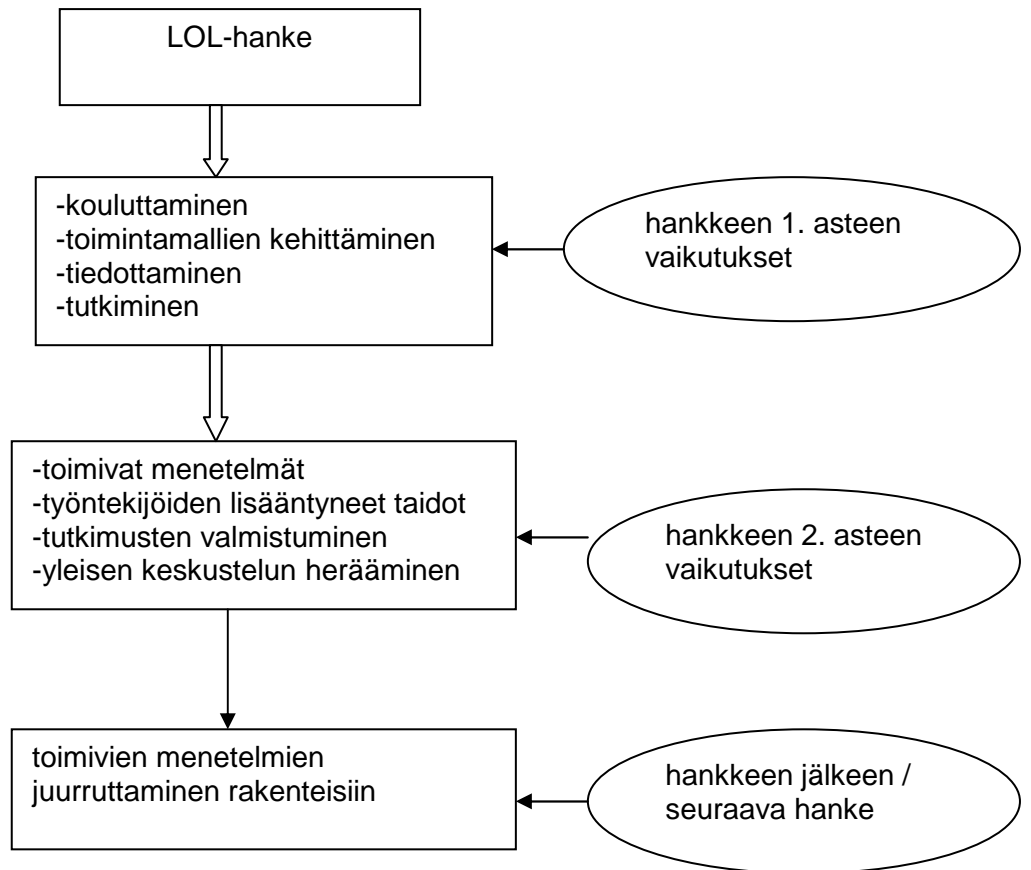
Väliarviossa arviointikysymykset olivat seuraavat: 1) Onko hankkeen tehtävä tarpeellinen, ja vastaavatko tehdyt suunnitelmat tähän tarpeeseen? 2) Onko hanke käynnistynyt suunnitelmien mukaan? 3) Onko hanke edennyt tehtyjen suunnitelmien mukaan? Keskeisinä johtopäätöksinä todettiin tuolloin seuraavasti: Tarve LOL hankkeen toteuttamalle asialle on ollut suuri, ja hankkeen toiminta on ollut innovatiivista. Asia on saatu myös hyvin tuotua julkiseen keskusteluun. Toisaalta hanke oli kohdannut paineita eri tahoilta tavoitteiden asettelun suhteen. Yhteisen linjan säilyminen oli kuitenkin onnistunut jo alkuvaiheessa, vaikka toimijoita oli paljon ja henkilövaihdoksia oli tapahtunut jo silloin paljon. Hankkeessa oli sisäisesti hieman ristiriitaisia näkemyksiä sen suhteen, onko hyvä tehdä paljon eri rintamalla vai pitäisikö toimia enemmän keskittämällä. Tuolloin hankkeen teoreettisen osuuden painotus, koordinaation vahva rooli, herätti myös hieman ristiriitaisia tunteita. Loppuvaiheen haasteiksi nähtiin menetelmien aktiivinen kehittäminen ja sen asian tiedostaminen, pyritäänkö juurruttamaan kaikkea vai valitaanko,

karsitaanko juurrutettavat toimenpiteet jollakin tavalla. Myös ennaltaehkäisevän työn tarkempaa määrittelyä toivottiin: selvittämistä, mitä ennaltaehkäisy voisi olla ikääntyvien kohdalla.

Loppuarviointivaiheessa tarkastellaan koko hanketta, mutta pääpaino on hankkeen tuloksellisuuden ja vaikuttavuuden arvioinnissa. Yksi keskeinen näkökulma on tarkastella osahankkeiden toimintaa ja kysyä, miten ne ovat toimineet ja onko hankkeilla kyetty edistämään hankkeen tavoitteiden toteutumista. Arviointikysymykset ovat seuraavat: 1) Kuinka hankkeen erilaiset toimintamuodot ovat toteutuneet? 2) Missä hanke on onnistunut hyvin? 3) Kuinka hanke on saavuttanut sille asetetut tavoitteet? 4) Millaisia arvioita voidaan esittää hankkeen sekä siinä kehitettyjen menetelmien vaikuttavuudesta? 5) Millaisia juurtumisen mahdollisuuksia hanke on luonut projektimuotoisen työn jälkeiselle ajalle? 6) Millaisia ikääntyvien päihdeongelmia ehkäiseviä hyviä käytäntöjä hankkeessa on löydetty?

3.2 Arvioinnin näkökulma

LOL-hankkeen toiminta- ja vaikuttavuuslogiikka on arvioinnin näkökulmasta se, että hanke aktivoi toimijoita ja tuottaa materiaalia sekä samalla kehittää uutta toimintaa. Hankkeen aikaansaamia tuotoksia ja toimintaa kutsutaan tuloksiksi, ensimmäisen asteen vaikutuksiksi. Esimerkkejä hankkeen tuottamista tuloksista ovat mm. kotiin vietävien palveluiden kehittäminen tai koulutuksen järjestäminen kohderyhmille. Käytännössä yksi tulos on se, että on kehitetty toimintaa, jonka vaikutuksesta päihdeongelmaisten ikääntyneiden välitön syrjäytymisuhka on hetkeksi väistynyt. Kun edellä mainittuja toimintamalleja on päästy toteuttamaan ja löytämään niistä toimivia muotoja, ja juuri ikääntyneille sopivia tapoja, tai kun ammattilaisten käytännön työskentelytapoja on saatu muuttumaan, niin voidaan puhua toisen asteen vaikuttavuudesta. LOL:ssa toisen asteen vaikuttavuus tarkoittaa myös pohjan luomista toiminnan jatkumahdollisuuksille hankkeen ja rahoituksen jälkeen. Kuviossa 1 esitetty toiminta- ja vaikuttavuuslogiikkaa kuvaava kaavio havainnollistaa tässä suhteessa hyvin LOL-hanketta.

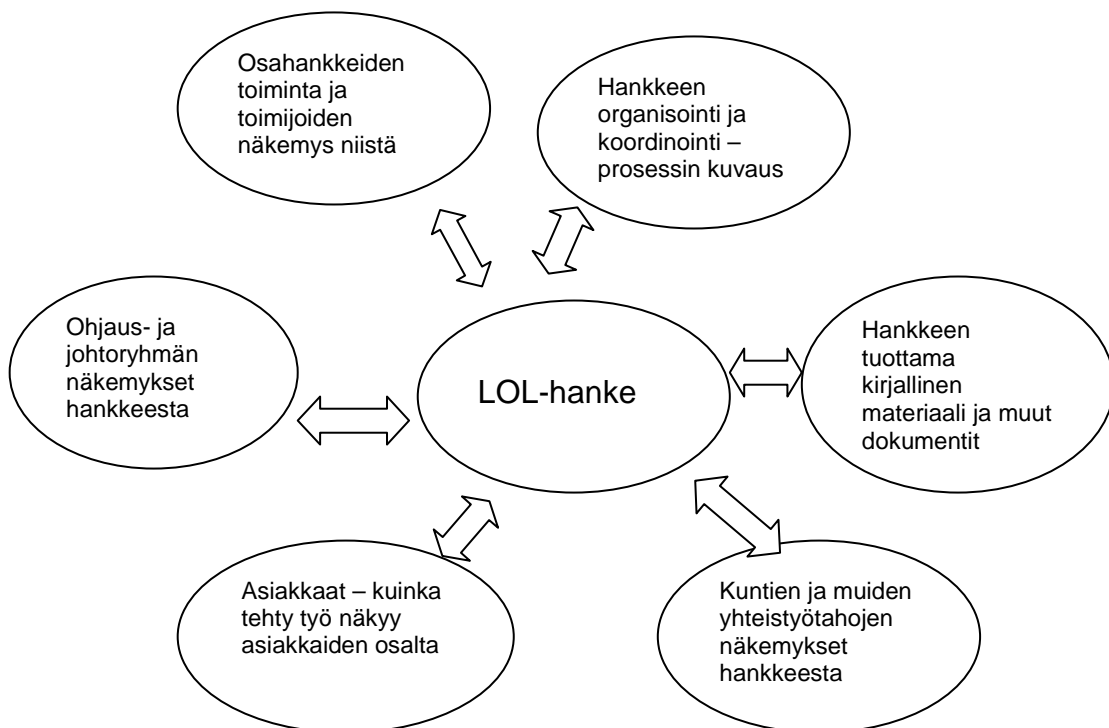
Kuvio 1: LOL-hankkeen toiminta- ja vaikuttavuuslogiikka arvioinnin näkökulmasta

Hankkeen ensimmäisen asteen vaikutuksia on suhteellisen yksinkertaista mitata. Tällöin tarkastellaan sitä, mitä asioita hanke on käynnistänyt. Toisen asteen vaikutuksia (toimivat menetelmät, keskustelun herääminen, työntekijöiden lisääntyneet taidot) arvioitaessa tulee jo selvästi enemmän mittaamisongelmia: mikä kertoo sen, onko hanke kyennyt herättämään keskustelua, tai onko työntekijöiden taidot lisääntyneet ja onko taitojen lisääntyminen ollut juuri LOL-hankkeen ansiota, sekä onko löydetty toimivia menetelmiä ikääntyneiden päihdehoitoon? Vaikuttavuuden arviointi kohdistuu näiden osalta ennen kaikkea eri tahojen näkemyksiin, joista arvioitsija muodostaa oman käsityksensä: näyttääkö siltä, että hanke on kyennyt saavuttamaan omat tavoitteensa, ja minkälaiset edellytykset on luotu, jotta myös toisen asteen vaikuttavuutta on tapahtumassa.

3.3 Arviointimenetelmät

Arviointi toteutetaan moninäkökulmaisena ns. monitahoarvioinnin periaatteita noudattaen. Monitahoarvioinnille on keskeistä laaja-alainen arviointinäkökulma, joka korostaa mahdollisimman monipuolista tiedon ja kokemuksen keräämistä (Vartiainen 2007). Monitahoarvioinnissa, josta tässä yhteydessä käytetään nimitystä 360 asteen näkökulma,

on olennaista sekä mahdollisimman monen avainryhmän informaatio että muu monipuolinen informaatio asiasta. Näkökulmassa korostuu se, että vaikutusmekanismit eivät ole yksiselitteisiä, faktoihin perustuvia asioita, vaan ne muodostuvat eri osapuolien kokemusten kautta. Ei ole siis olemassa yhtä oikeaa totuutta LOL-hankkeen vaikutuksista, vaan siihen kytköksissä olevat eri tahot voivat nähdä ja kokea asiat toisistaan poiketen. Ulkoisen arvion hahmottelema kuva hankkeesta ja sen vaikutuksista on eri tahojen näkemysten kautta muodostunut tulkinta sille, miten hanke on toiminnut. Kuviossa 2 on kiteytetty LOL-hankkeen arvioinnissa käytetty menetelmä ja aineistot.

Kuvio 2: LOL-hankkeen arvioinnissa käytetty 360 asteen näkökulma

Arviointia varten on tehty haastatteluita sekä puhelimitse että sähköpostin välityksellä. Väliarviovaiheessa haastateltiin projektihenkilöstöä, ohjaus- ja johtoryhmää sekä terveyskeskulääkäreitä. Loppuarviointia varten haastateltuja tahoja ovat seuraavat: projektihenkilöstö (koordinaatio ja osahankkeiden projektityöntekijät), ohjausryhmien (sekä valtakunnallinen että Itä-Suomen ja pääkaupunkiseudun ohjausryhmät) ja johtoryhmän jäsenet sekä yhteistyötahojen ja kuntien edustajia sekä pääkaupunkiseudulta että Itä-Suomesta. Lisäksi on haastateltu yhteisen koulutuksen järjestäjätahoa. Valtakunnallisen ohjausryhmän haastatelluista jäsenistä kuusi edustavat myös yhteistyöjärjestöä, eli tätä kautta on saatu myös heidän näkemyksiään esiin. Kaikille em. ryhmiä edustaville jäsenille lähetettiin joko sähköpostitse kysymyksiä tai otettiin

puhelimitse yhteys, mutta kaikilta jäseniltä ei saatu kommenttia loppuarviointia varten. Laajemmin ohjaus- ja johtoryhmien jäseniä tavoitettiin väliarviovaiheessa. Välillisesti on hyödynnetty myös itsensä ikääntyvien, osahankkeissa mukana olevien mielipiteitä. Tämä aineisto on saatu Seniori-osahankkeen toteuttaman bikva-arvioinnin kautta sekä osahankkeiden projektityöntekijöiden kokoamien asiakasprosessikuvausten kautta. Haastattelujen lisäksi arviointi toteutti johtoryhmän ja projektiryhmän yhteisen arviointikeskustelun osana hankkeen strategiapalaveria. Arviointikeskustelussa käytiin yhteisesti läpi hankkeen tavoitteet, matkan varrella esiin tulleet toisaalta yllätykset ja toisaalta ylpeydenaiheet, hankkeen teeman ja asiakasryhmien erityispiirteet, tavoitteiden konkretisoinnit sekä ajatukset tulosten juurruttamistyöstä.

Muu informaatio LOL-hankkeen arvioinnissa tarkoittaa hankkeen itsensä tuottamia kirjallisia tuotoksia, kuten hankkeen toimintasuunnitelmat ja -kertomukset, projektihakemukset, muistiot, pöytäkirjat, koulutuksien palautteet ja sisäisen arvioinnin tuottama materiaali.

4 Osahankkeiden toiminta arvioinnin näkökulmasta

Osahankkeiden käynnistyminen on vastannut alueellisiin tarpeisiin. Ulkoisessa väliarvioinnissa, jossa käsiteltiin toiminnan tarkoituksenmukaisuutta, todettiin, että tarve tuoda ikääntyvien päihdeongelmat esiin on selkeä. Muun muassa terveyskeskuslääkärit viestittivät, että päihdeasia ei tule helposti esille. Ei ole aina edes helppo nähdä, mikä vaiva on alkoholin ja mikä ikääntymisen tai jonkin sairauden syytä. Liiallinen alkoholin käyttö tulee usein esiin muiden oireiden yhteydessä. Tapoja ja keinoja ottaa alkoholi puheeksi on siis kaivattu.

Sekä Savonlinnan osahankkeessa että pääkaupunkiseudulla tehtiin alkukartoitus hankkeen alkuaikoina kohdistettuna kotihoidon ja vanhussosiaaliryhmien henkilöstölle. Savonlinnassa kartoitus toteutettiin jo ennen hankkeen aloittamista. Savonlinnassa vastauksia saatiin hieman vajaalta 100:lta työntekijältä. Kartoituksen tuloksina välittyi kentän tarve puhua erityisesti ikääntyvien päihdeongelmista. Koulutustarpeet puheeksi ottamisesta, hoitoon ohjauksesta ja asiakkaiden lääkehuolto ja lääkitseminen nousivat erityisesti esiin kehittämistarpeina. Näitä asioita ei erikseen kysytty, vaan tarpeet tulivat itsestään esiin.

Pääkaupunkiseudun kartoituksen tulokset olivat samansuuntaiset. Vastauksia saatiin reilulta 100:lta työntekijältä. Tulokset antoivat käsityksen siitä, että päihdeiden käyttö oli yleistä ikääntyvien keskuudessa, ja tilanteita, joissa työntekijä kaipasi välineitä työhönsä,

oli useita. Esimerkiksi hieman reilu 60 % työntekijöistä oli kohdannut päihteiden käyttöä asiakkaiden kanssa työskennellessään useamman kerran kuukaudessa ja noin 82 % vähintään kuukausittain.

Osahankkeiden toteuttajien näkökulmasta ikääntyvien juomisen yleisyys oli hankkeiden aloittaessa joissain tapauksissa lähes shokki. Vaikka hankkeiden työntekijät ovat pääosin sosiaalialalla aiemmin toimineita, silti ikääntyvien päihdeongelman laajuutta ei ollut kokonaisuudessaan havaittu. Tosin joissain tapauksissa juuri entisen työkokemuksen perusteella osattiin kiinnittää asiaan huomiota ja tiedettiin ongelmakohtia ja puutteita työskentelytavoissa. Monet olivat nähneet asian ja ongelman jo entisen työnsä kautta, mutta uutta sanottiin olevan asian puheeksi ottamisen.

4.1 Seniori-osahanke

Itä-Suomessa toimiva osahanke on Tyynelän kehittämiskeskuksen hallinnoima Seniori-osahanke, jonka tavoitteena on kotona tehtävän päihdetyön toimintamallien kehittäminen. Hanketta toteutetaan sekä Savonlinnan että Pieksämäen alueilla. Osahankkeen tehtävänä on ollut asiakastyöskentely pääasiassa yksilöllisesti asiakkaiden kanssa. Asiakkaat ovat ohjautuneet toimintaan mukaan verkostojen kautta (muun muassa kotisairaanhoido ja sosiaalityö). Asiakkaita osahankkeessa on ollut vuosittain noin 30–50. Kotikäyntejä on tehty noin 100–200 vuosittain. Painotukset ovat hieman vaihdelleet, koska Pieksämäellä toiminnassa oli katkos työntekijän vaihtumisen aikaan.

Seuraavassa käydään läpi osahankkeen toiminnan edetessä ”löytyneet” menetelmät ikääntyvien päihdehoitoon.

Jalkautuva työskentelyote

Osahankkeen alkuperäinen tavoite, kotiin vietävien päihdepalvelujen kehittäminen, on ollut yksi peustavanlaatuinen lisä ikääntyvien päihdeongelmaisten hoidossa. Hanke on täyttänyt monessa kohdin aukkoja, kun se on yhdistänyt vanhus-, sosiaali- ja päihdesektoreiden toimintoja. Johtava ideologia hankkeessa on ollut vastata suoraan ja aidosti asiakkaan tarpeeseen. Aiemmin Seniori-hankkeen toteuttamat tehtävät ovat saattaneet puuttua jopa kokonaan ns. virallisen työn piiristä. Esimerkiksi päihdeongelmaisen kotiutustilanteet sairaalasta ovat sellaisia kohtia, joissa yksilöllistä ja jalkautuvaa työskentelyotetta ei ole aiemmin ollut.

Yksilölliseen ja jalkautuvaan työskentelyyn sisältyy yhtenä tärkeänä tehtävänä palveluohjaus, joka on ollut keskeisessä osassa osahankkeen toimintaa. Asiakkaat ovat

saaneet kädestä pitäen ohjausta siihen, mistä saa mitäkin apua, joskus jopa projektityöntekijän saattamana. Tässä työssä on tärkeää ollut työntekijän luoma luottamuksellinen suhde asiakkaaseen.

Jalkutuvan eli kotiin päin vietävän työn yksi osa on myös kodista poispäin suuntauva aktivoimistyö. Tämä työ on kiinteästi kuulunut kotiin vietäviin palveluihin, sillä tällä tavalla on motivoitettu ja aktivoitettu asiakkaita oman elämänhallinnan saavuttamiseen.

Ryhmämuotoinen työskentely

Seniори-osahankkeessa ei alun perin ollut varsinaisena tarkoituksena vertaisryhmätoiminnan käynnistäminen. Osahankkeen edetessä virisi kuitenkin tarve ryhmämuotoiselle työskentelylle. Hankkeessa lähdettiin vastaamaan esiin tulleeseen tarpeeseen, ja projektin toisena toimintavuonna aloitettiin vertaistuen periaatteella toimiva ryhmätyöskentely. Matkan varrella ryhmiä on perustettu lisää. Ryhmät ovat muotoutuneet tarpeiden mukaan, sillä ikääntyvillä päihteidenkäyttäjillä tarpeet vaihtelevat keskenään. Tällä hetkellä erilaisia tyyppisiä ryhmätoiminnassa on pääasiassa kaksi: toiminnallinen ryhmä ja keskusteleva ryhmä. Seniори-hankkeessa on ansiokkaasti vastattu esiin tulleeseen tarpeeseen ja muokattu sitä matkan varrella.

Ryhmämuotoisen työn lisääntyessä yksilöllisten kotikäyntien määrä on vähentynyt. Tarve henkilökohtaiseen työskentelyyn asiakkaan kanssa on ollut selvästi vähäisempää asiakkaan osallistuessa vertaisryhmätoimintaan. Käytännön kokemukset ovat osoittaneet, että vertaisryhmien tarve on edelleen kasvamassa, joten osa yksilötyöstä tulee myös jatkossa korvautumaan vertaisryhmillä.

Verkostoituminen

Sekä Pieksämäen että Savonlinnan toimintaa luonnehtii hyvin verkostoituminen alueen muiden toimijoiden kanssa. Alueille on perustettu tukiryhmät, joiden kautta ikääntyvien päihdeteemaa on viety eteenpäin. Yhdessä paikallisten toimijoiden kanssa on mietitty tarpeita ja menetelmiä niihin vastaamiseksi. Projektityöntekijöillä on myös ollut omassa toiminnassaan tarpeen mukaan työpari. Projektityöntekijät ovat saaneet omaa työtään tunnetuksi, sillä erilaisilta tahoilta on projektin etenemisen myötä tullut pyyntöjä puhumaan tai kouluttamaan ikääntyvien päihdeteemasta. Lisäksi verkostoituminen muiden alueella toimivien vanhustyön projektien kanssa on hyödyttänyt puolin ja toisin eri hankkeita.

Verkostoitumisen yksi anti on ollut osallistuminen paikallisen päihdestrategian valmisteluun. Hankkeella on ollut selkästi tavoitteellinen rooli strategian valmistelussa. Se on ajanut muun muassa asiaa eteenpäin jalkautuvasta palvelusta ja yhdyshenkilöstä ikääntyneiden päihdeasioissa.

4.2 Sininauhaliiton osahanke

Pääkaupunkiseudulla toteutettava Sininauhaliiton osahanke jakautuu kahteen eri toimintaan, joita hallinnoivat Sininauhasäätiö ja Helsingin Diakonissalaitos. Sininauhasäätiön hallinnoiman toiminnan tehtävänä on tuottaa kotiin vietäviä, hoidollisia palveluja ikääntyneille päihdeongelmallisille Helsingin, Espoon ja Vantaan alueilla. Toisen, Helsingin Diakonissalaitoksen hallinnoiman, toiminnan tavoite on toteuttaa etsivän työn mallia, jossa pyritään tavoittamaan niitä ikääntyneitä, jotka elämäntapansa vuoksi ovat jääneet avun ulkopuolelle. Toiminnassa kehitellään myös vertaistuellisia pienryhmiä, pilkeporukoita, joihin kutsutaan yksin asuvia vanhuksia.

Sininauhasäätiön toiminnassa keskeistä on ollut kehittää kotiin vietäviä hoidollisia päihdepalveluita. Asiakkaita on ollut vuosittain noin 20. Keskeisenä ajatuksena on ollut asiakkaan yksilöllinen kohtaaminen, eikä etukäteen luotuja toimintakäytäntöjä ole haluttu tehdä.

Etsivä työ ja vertaistuellinen ryhmätoiminta

Diakonissalaitoksen toiminnassa etsivän työn keinoista tärkein on verkottuminen eri toimijoiden kesken. Hankkeen aikana verkottuminen on myös tuottanut tulosta, koska eri tahoilta ollaan usein yhteydessä hankkeeseen päin ja kysytään asiakkaita mukaan toimintaan. Asiakkaiden "löytymisen" jälkeen heille on tarjottu osallistumista ryhmätoimintaan, ns. pilkeporukoihin. Ryhmiä on toteutettu kolmella eri alueella Helsingissä. Tavoitteena on ollut löytää niitä ikääntyneitä, jotka ovat olleet syystä tai toisesta lähes koko ikänsä muiden palvelujen ulkopuolella. Diakonissalaitoksen ryhmätoimintaan on ohjautunut asiakkaita myös Sininauhasäätiön kautta. Asiakkaita Diakonissalaitoksen toiminnassa on ollut vuosittain noin 30.

Etsivässä työssä verkostoitumisen lisäksi merkittävä osa työtä on ollut jalkautuminen kotikäyntien muodossa sekä asiakkaiden motivointi. Motivointi on ammattitaitoa vaativa tehtävä, sillä liiallisella houkuttelulla ja kaikkietävällä asenteella ei ikääntyvien päihdeongelmaisten kohdalla onnistu. Etsivässä työssä eräänlaista houkuttelua on pitänyt tehdä myös viranomaisten suuntaan, mikä kertoo osaltaan teeman

tunnistamattomuudesta ja haluttomuudesta lähteä toimimaan ja aktivoimaan syrjään vetäytyviä vanhuksia.

Ryhmille on erityistä, että ne ovat ns. matalan kynnyksen paikkoja, joihin osallistujat voivat tulla omana itsenään, päihtyneenä tai selvänä sekä puhujina tai kuuntelijoina. Ryhmissä on ollut johtavana ajatuksena, että ihminen hyväksytään sellaisena kuin hän on ja hänestä ollaan kiinnostuneita ihmisenä, ei vain päihdeongelmaisena vanhuksena. Toiminnan myötä on kuitenkin huomattu, että vaikka ei lähdetä toimimaan päihdelähtöisesti, niin varsin monilla ryhmiin aktiivisesti osallistuneilla tapahtuu muutoksia positiiviseen suuntaan myös päihteiden käytössä.

Hengellinen ryhmätoiminta

Sininauhasäätiön osahankkessa on asiakkaiden taholta noussut tarve keskustella hengellisistä asioista. Tähän tarpeeseen on vastattu siten, että projektin kolmantena vuonna (2007) alkoi kokoontua viikoittain hengellinen ryhmä. Hengelliset kysymykset ovat varsin usein esillä myös henkilökohtaisessa työskentelyssä asiakkaiden kanssa.

4.3 Ikäinstituutin osahanke

Toinen pääkaupunkiseudulla toimiva osahanke on Ikäinstituutin hallinnoima palvelutalojen hanke. Sen tavoitteena on palvelutalojen ja palvelutaloja ympäröivän kotihoidon henkilökunnan päihdeosaamisen kehittäminen. Näiden tavoitteiden kautta on tarkoitus estää ikääntyneiden päihdeongelmaisten kunnon heikkeneminen. Keinoina tavoitteiden saavuttamiseen ovat työntekijöiden koulutus ja ikäihmisten oman tietämyksen lisääminen esimerkiksi päihteiden ja lääkkeiden yhteisvaikutuksista. Hankkeessa ei tehdä varsinaista asiakastyötä lainkaan.

Hankkeessa on huomattu, että ikääntyvien päihteiden käyttö on ollut vielä viime aikoihin asti tabu. Vasta hiljalleen asiasta on uskallettu puhua. Konkreettisesti tämä on tullut esiin hankkeen järjestämässä koulutus- tai seminaaritilaisuuksissa. Vielä hankkeen alkuaikoina ihmisiä ei tahtonut saada edes osallistumaan asiasta keskusteluun, mutta sittemmin kysyntää on ollut paljon. Myös omakohtaisista asioista ikääntyneet ovat alkaneet puhua huomattavasti aktiivisemmin kuin hankkeen alkuaikoina oli nähtävissä. Tämä on tullut ilmi myös hankkeessa viritetyn ryhmätoiminnan kautta.

Ikäinstituutin osahankkeen ehkä suurin anti LOL-hankkeessa on ollut koulutusten järjestäminen ja osallistuminen koulutusmateriaalin tuottamiseen. Osahankkeen projektityöntekijä on ollut yhtenä työryhmän jäsenenä laatimassa LOL-hankkeen

julkaisemaa taustamateriaalia ikääntymisestä ja alkoholista. Myös sitä asiaa osahanke on vienyt eteenpäin, että palvelutaloihin saataisiin yhteiset säännöt alkoholin käytöstä. Yllätyksellistä hankkeen edetessä on ollut huomata, miten paljon eettisiä kysymyksiä teeman vieminen talojen sisälle tuo esiin. Myös palvelutaloissa toimivien ryhmien kautta osahanke on ollut mukana tuottamassa uutta tietoa ikääntyneiden alkoholin käytöstä.

5 LOL-hankkeen tulokset ja vaikuttavuus

5.1 Hankkeen toteuttaminen

Osahankkeita on lähdetty alusta asti toteuttamaan prosessimaisesti päihdetyön kehittämisen näkökulmasta. On tietoisesti pohdittu, mihin kehittämistyö perustuu, millaiset intressit hankepaikkakunnilla on sekä mitkä ovat resurssit. Toteuttamispaikkakunnilla on kokoontunut tukiryhmät¹, joiden kautta on lähdetty pohtimaan sitä, miten hankkeessa toteutettujen toimien juurruttaminen onnistuu. Päihdetyön kehittäjä on ollut keskeisesti mukana osahankkeiden työskentelyssä muun muassa tukiryhmille suunnattujen kehittämisseminaarien kautta. Johtava ajatus kehittämisseminaareissa on ollut toimijoiden herättäminen aiheeseen. Tarkoituksena ei ole ollut nopean tähtäimen suunnitelmat, joissa kehitettäisiin toiminta ja siirrettäisiin se paikkakunnalle. On haluttu yhdessä paikallisten toimijoiden kanssa määritellä, mitkä ovat tarpeet ja miten niihin voidaan vastata. Aluetukiryhmät ovat kokoontuneet usean kerran vuodessa.

Kehittämisseminaareissa on nostettu esiin konkreettisia asioita, joita ikääntyvien päihdeteemasta kaivataan kehitettävän paikkakunnilla. Esimerkkinä tuodaan tässä esiin yhden hankkeen alkuvaiheessa järjestetyn kehittämisseminaarin tuotokset. Seminaari eteni niin, että jakauduttiin ryhmiin ja tuotettiin keskustelujen avulla listausta niistä asioista, joille nähtiin olevan tarvetta. Tarpeina nousi esiin muun muassa päihdeasian puheeksiottaminen, mittareiden kehittäminen sille kuinka usein puheeksiottaminen on tehty, koulutus päihdeasiakkaan kohtaamiseen, vertaisryhmätoiminta ikääntyneille päihdeongelmallisille, kotiin vietävä tuki, kotikatkaaisu, sen asian seuraaminen kuinka laajassa määrin vanhusväestö käyttää erilaisia päihdepalveluita ja mitä erityistarpeita sille on, sekä joustavien matalan kynnyksen palvelujen ideointi ja kehittäminen.

Kehittämisseminaareissa nousevien asioiden lisäksi päihdetyön kehittäjän toimesta LOL-hankkeessa on tietoisesti pohdittu sitä, mitä ikääntyvien päihdetyö on, ja mitkä osin tiedostamattomatkin asenteemme vaikuttavat suhtautumiseemme asiaan. Hankkeessa on

¹ Laaja moniammatillinen verkosto, jossa on ollut edustettuina mm. kunnalliset sosiaali-, terveys-, vanhus- ja päihdesektorit sekä seurakunta ja poliisi

siten tehty ikään kuin asennekasvatusta tuomalla keskusteluun suhtautumisemme ikääntyneisiin päihteiden käyttäjiin. Näiden ajatusten kautta tavoitteena on ollut luoda toimintaideologiaa ja -käytäntöjä ikääntyneiden päihdetyöhön. Syksyllä 2008 julkaistaan kehittämisraportti, jossa käsitteellistetään hankkeessa toteutettu päihdetyön kehittämistyö.

5.2 Hankkeen tulokset

Päihdetyön menetelmien kehittäminen

LOL-hankkeessa tavoitteena on ollut kehittää asiakastyön avulla ikääntyneiden kohtaamiseen ja hoitoon soveltuvia toimivia päihdetyön menetelmiä. Itä-Suomen Seniorihanke ja Sininauhaliiton osahanke ovat tehneet asiakastyötä, joiden kautta hankkeet ovat kehittäneet uusia menetelmiä ikääntyvien päihdetyöhön. Osahankkeiden kehittämät menetelmät ovat kotiin vietävät päihdepalvelut, jalkautuva työskentelymenetelmä, ryhmämuotoinen työ, etsivä työ ja hengellinen työ. Hankkeen myötä on hyväksi havaittu myös se tapa, että päihdetyössä ikääntyvien kanssa toimittaessa ei ole hyvä lähteä liikkeelle päihdelähtöisesti.

Osahankkeiden esiin tuomista menetelmistä suurin osa on ollut toiminnassa koko hankkeen ajan. Ainoastaan hengellinen työ ei ollut alusta asti suunnitelmassa, vaan se lähti liikkeelle asiakkaiden tarpeista. Ryhmämuotoinen työ Seniori-hankkeessa ei myöskään ollut varsinaisena lähtökohtana osahankkeen aloittaessa. Tarve tähän tuli kuitenkin esiin hankkeen toiminnan myötä. Menetelmät on todettu toimiviksi ja ikääntyneille sopiviksi. Tämän kertovat osahankkeiden asiakaskartoituksen tulokset sekä asiakkailta tulleet viestit.

Tiedottaminen

LOL-hankkeella on ollut alusta asti omat internetsivut². Sivusto on hankkeen keskeisin säännöllinen tiedotuskanava. Internetsivusto sai käsillä olevaa arviointia varten tehdyissä haastatteluissa kiitosta; se on ollut monille hankkeen yhteistyöjärjestöille hyvä tiedotuskanava ja sitä kautta on saatu hyvin levitettyä aihetta koskevaa materiaalia. Sivujen ajantasaisuus ja kattava materiaali saivat myös monelta taholta kiitosta.

Hankkeen laatimat materiaalit edesauttavat osaltaan tiedottamista asiasta, mutta ne ovat myös alan ammattilaisille hyviä työkaluja asiassa. LOL-hankkeen edustaja on ollut työryhmän jäsenenä laatimassa Sosiaali- ja terveysministeriön alkoholiohjelman puitteissa

² www.tippavaara.info

opasta aiheesta ikääntyminen ja alkoholin käyttö. Työn tuloksena on syntynyt ”Otetaan selvää” -opas, joka on suunnattu ikääntyville itselleen sekä hoitohenkilöstölle. Se on levinnyt ympäri maata ja ollut laajassa käytössä. Opasvihkonen on erittäin selkokielineinen ja konkreettinen tietopaketti, josta ikääntyneet saavat tietoa sekä konkreettisia ohjeita siitä, mikä on kohtuullista juomista ja milloin on syytä huoleen. Etenkin vanhusjärjestöt antoivat haastatteluissa hyvää palautetta oppaasta; jotkin tahot totesivat tämälntyyppisen tuotoksen olevan jopa LOL-hankkeen parasta antia. Varsin monet näkivät juuri tämän oppaan olevan myös parasta ennaltaehkäisyä.

Video on ollut myös melko laajalle levinnyt; ilmestymisvuonna siitä myytiin 25 kpl videota ja 62 kpl dvd:tä. Video ei ehkä sovellu aivan yhtä hyvin ennaltaehkäisevään toimintaan kuin opas, koska se vaatii erityisen tilaisuuden, jossa sitä katsellaan. Videon anti onkin lähinnä erilaisissa hoitohenkilöstön koulutustilaisuuksissa tai ikäihmisten omissa tilaisuuksissa, joissa se voi toimia hyvänä avauksena teemasta puhumiseen.

Kaiken kaikkiaan haastateltavien mukaan juuri tällaisia konkreettisia ja selkeitä välineitä kaivataan käytännön työssä. Ennaltaehkäisyssä nämä välineet ovat erittäin tärkeitä ja antavat sitä ”kättä pidempää” niissä tilanteissa, joissa ei aiemmin ole ollut edes sanoja.

Ammattilaisten osaamisen lisääminen

Hankkeen yksi tehtävä on lisätä päihde- ja vanhustyöntekijöiden valmiuksia käsitellä ikääntyvien päihdekysymyksiä. Tätä tavoitetta täyttäessään hanke on järjestänyt koulutuksia alan ammattilaisille. Hankkeen alkuvaiheessa koulutukset suuntautuivat hankkeen yhteistyökuntiin. Sittemmin on tullut mukaan myös muita kuntia. Lähinnä kohdekuntien mukaantulo on tapahtunut sattumanvaraisesti siten, että jossain on kuultu tällaisista koulutuksista ja siitä on sitten alettu kehittää koulutusta omalle organisaatiolle. Aluksi asiaa myös markkinoitiin enemmän ja sitä kautta tuli yhteydenottoja. Myöhemmin markkinointia ei enää ole tarvittu, koska koulutuspyyntöjä tulee lisää jatkuvasti. Nyt hankkeen loppuvaiheessa ollaan siinä tilanteessa, että kaikkiin koulutuspyyntöihin ei voida rajallisten resurssien vuoksi vastata.

Koulutusten suunnittelu ja toteutus ovat perustuneet yksilölliseen työskentelyyn kohdeorganisaation kanssa. Toisaalta on järjestetty massakoulutuksia isolle kohdejoukolle, ja toisaalta pienelle kohderyhmälle esimerkiksi työtiimille prosessimaista koulutusta, jossa keskitytään perusteellisemmin yhteen teemaan. Hankkeen yhteistyöjärjestöt ovat olleet keskeisessä roolissa koulutuksissa, sillä koulutusta on järjestetty monien järjestöjen kanssa yhteistyönä. Myös toisten hankkeiden kanssa on

yhdessä on järjestetty koulutuksia, erityisesti Sairaanhoidtajaliiton ”Hyvät toimintamallit käytäntöön” -hankkeen ja Valtakunnallisen mini-interventio (VAMP) -hankkeen kanssa.

Koulutuksista on kerätty säännöllisesti palautetta. Palautteet kertovat suoralta kädeltä kohderyhmän kokemuksista ja tarpeista. Palautteista koottujen yhteenvetojen mukaan osallistujat ovat pääsääntöisesti olleet erittäin tyytyväisiä koulutukseen ja ovat niiden kautta saaneet uutta tietoa asiasta. Myös luennoitsijoihin ja tilaisuuksien järjestämiseen ylipäättään on oltu keskimäärin hyvin tyytyväisiä.

Koulutusten suunnittelun ja toteuttamisen tukemiseksi hanke on tuottanut koulutusmateriaalia ikääntyvien päihdeteemasta. Koulutusmateriaali on kehitetty käytännön tarpeiden perusteella. Vanhussosiaalityöntekijöille ja kotihoidon tiimeille tehtiin kyselykartoitus hankkeen alkuvaiheessa. Tästä kyselystä nouseva tieto, osahankkeiden käytännön kokemukset sekä jo toteutettujen koulutusten palautteet ovat ohjanneet ja muokanneet koulutusmateriaalia. Keväällä 2008 ilmestyi julkaisu hankkeen koulutusmateriaalista³. Julkaisu on konkreettinen apuväline ja taustamateriaali asiasta kiinnostuneille ammattilaisille. Kirjassa esitetään muun muassa käytännönläheisiä kysymyksiä työryhmissä pohdittavaksi.

Tutkimus

Tutkimustieto ikääntyvien päihdeteemasta on erittäin tärkeää ja kaivattua, koska jo hankkeen alussa todettiin aukko tutkimuksessa tällä kohtaa. Toisaalta tutkimustiedon olisi ollut hyvä olla olemassa jo siinä vaiheessa, kun toimintamuotoja suunniteltiin. Ihanteellista olisi ollut, että ensin olisi tutkittu ja sitten lähdetty toimimaan. Nyt tutkimustieto valmistuu suunnilleen samaan aikaan, kun hankekin päättyy.

Varsinainen LOL-hankkeen puitteissa tehtävä tutkimus aloitettiin vuonna 2006. Tutkija vaihtui vuonna 2007. Vuonna 2007 ilmestyi hankkeen ensimmäinen julkaisu⁴, joka on artikkelikokoelma hankkeen järjestämässä seminaarissa pidetyistä alustuksista. Vuoden 2008 syksyllä on tarkoitus valmistua ikääntyvien juomatapoja käsittelevä tutkimus, johon on kerätty laadullista haastattelumateriaalia (yhteensä haastateltu 31:tä iältään 60–75-vuotiasta). Tutkimuksen ovat laatineet hankkeessa työskennelleet tutkijat yhdessä. Teoksen kautta saadaan tutkittua tietoa ikääntyvistä alkoholin käyttäjinä. Kohderyhmään kuuluvat eivät aineistoissa ole erityisesti alkoholin suurkuluttajia, vaan aineistot koostuvat ”tavallisista” ikääntyvistä, joilla alkoholin käyttötavat vaihtelevat laidasta laitaan.

³ Ikääntyvän ääntä kuunnellen. Taustamateriaalia ikääntymiseen ja alkoholiin. Levo Tarja (toim.). Sininauhaliitto. Helsinki 2008.

⁴ Ikääntyminen ja alkoholi. Alanko Anna & Haarni Ilka (toim.). Sininauhaliitto. Helsinki 2007.

Tutkitun tiedon lisäämistä on tukenut A-klinikkasäätiön kanssa toteutettava kumppanuus. A-klinikkasäätiön tutkijalääkärit ovat työstäneet artikkelin alkoholin suurkulutuksesta ikääntyneillä. Artikkelin tarkoitus ilmestyä vuoden 2008 aikana Duodecim-aikakauskirjassa.

Yhteiskunnallisen keskustelun herättäminen

LOL-hankkeessa ikääntyminen ja alkoholi -teeman tuomista julkisuuteen on tehty myös muuta kautta kuin nettisivujen välityksellä. Lehdistössä on useaan otteeseen ollut artikkeleita teemasta ja hankkeesta. Muun muassa Helsingin Sanomat on uutisoinut Sininauhaliiton osahankkeen käynnistymisestä. Myös radiossa ja televisiossa on käsitelty hanketta ja sen aihealueita. Tiedotusvälineiden lisäksi hanke on ollut esillä monessa seminaarissa ja messutapahtumassa. Vuosina 2006 ja 2007 hanke oli esillä useissa seminaarissa ja messuilla. Vuoden 2007 lopussa hanke järjesti oman valtakunnallisen seminaarin, jossa oli reilusti yli 100 osanottajaa eri puolilta maata.

Lähes kaikki haastateltavat toivat esiin LOL-hankkeen erityisen onnistuneen tiedotustyön. Hankkeen saama julkisuus heti alusta alkaen on ollut heidän mukaansa valtaisa. Julkisuustyö on nähty jopa hankkeen parhaimpana antina. Toisaalta hankkeen saama julkisuus kertoo myös aiheen ja sitä kautta hankkeen tarpeellisuudesta; teema nähdään tarpeellisena ja hankkeelle on olemassa selvä tilaus. Toisaalta valtaisa julkisuus ja toimivien nettisivujen ylläpitäminen kertovat hankkeen onnistuneesta tiedotus- ja julkisuustyöstä.

5.3 Hankkeen vaikuttavuus ja toiminnan vakiintuminen

Loppuarviointivaiheen keskittyessä hankkeen tuloksellisuuteen ja vaikuttavuuteen, kysytään, mitkä ovat olleet hankkeen vaikutukset eli ns. toisen asteen vaikutukset. Vaikuttavuuden arvioinnissa joudutaan kuitenkin tyytymään suuntaa-antaviin arvioihin ja todennäköisyyksiin. Vaikutusten arviointiin liittyy vaikeita mittaamisongelmia, joiden takia yksiselitteisiä, tietystä prosessista mitattavia objektiivisia tuloksia ei juuri ole mahdollista saada. Esimerkiksi LOL-hankkeen sellaisten vaikutusten arviointi kuin ammattilaisten osaamisen kasvaminen tai yleisen keskustelun herääminen sisältää monia väliin tulevia tekijöitä. Erilaisten interventioiden tai hankkeen yksittäisten toimien osalta vaikutusten osoittaminen edellyttäisi sekä etukäteismittausta että seurantamittauksia pitemmän aikavälin kuluessa. Tämän lisäksi vaikuttavuuden arvioinnissa pitäisi kyetä sulkemaan pois muut vaikuttavat tekijät. Toisaalta lopulliset hankkeen vaikutukset eivät todennäköisesti olisi edes nähtävissä vielä hankkeen aikana tai edes heti sen jälkeen.

LOL-hankkeelle oli asetettu yhtenä tavoitteena uusien päihdetyön menetelmien kehittäminen erityisesti ikääntyneille. Koska toiminnan tulee muotoutua jatkossa osaksi toimipaikkakuntien vanhustyötä tai päihdetyötä, kunnan rooli ja asennoituminen asiaan on keskeistä toimintaa käynnistettäessä. Tavoitteen toteutumista edistää se, jos kunta on sitoutunut toimintaan ja sen kehittämiseen. Toimintojen istuttamisesta pysyviin rakenteisiin käytetään nimitystä juurruttaminen.

Juuruttaminen tarkoittaa jonkin uuden toimintamallin pysyväksi saattamista, viemistä osaksi olemassa olevia rakenteita. Teoreettisesti tarkasteltaessa juurruttamisessa on kyse innovaation (tässä tapauksessa päihdetyön menetelmät ikääntyneille) ja sen ympäristön (kunnat, seutukunnat ja näiden toimijat) molemmiin puoleisesta sopeuttamisprosessista (Kivisaari ym 1999; Hänninen 2005).

Juuruttamisen teoreettiseen tarkasteluun liittyy olennaisesti innovaatioiden leviäminen ja valtavirtaistaminen. Innovaatioiden leviämisestä on olemassa erilaisia teorioita (mm. Rogers 2003). Olennaista on, että innovaatiot voivat levitä joko sattumanvaraisesti tai niitä voidaan aktiivisesti levittää. LOL-hankkeessa kehitettyjen toimintamallien juurruttamisessa kyse on jälkimmäisestä. Hankkeessa aktiivinen toimintojen juurruttaminen on aloitettu hyvissä ajoin, jopa etuajassa suhteessa hankkeen tavoitteisiin. Tavoitteena oli kehittää ikääntyneiden hoitoon soveltuvia päihdetyön menetelmiä, ei vielä juurruttaa niitä osiksi kuntien toimia. Juurruttamisnäkökulma on kytketty kuitenkin jo toimintojen suunnitteluvaiheeseen. Toisaalta tämä on erittäin hyvä: on ajateltu, että ilman kohdeorganisaation mukanaoloa uusia toimintoja ei voida koskaan saada käytäntöön asti. Toisaalta hankkeessa olisi voitu keskittyä kokeilemaan erilaisia menetelmiä ja tutkia niiden soveltuvuutta ikääntyneille. Näiden tutkimuksen kautta hyviksi havaittujen menetelmien juurruttaminen olisi sitten ollut seuraava askel, ellei seuraavan hankkeen tehtävä.

Julkisuustyö ja juurruttaminen ovat kulkeneet käsi kädessä koko hankkeen ajan. Teeman juurruttamista on tapahtunut hankkeen toimesta matkan varrella erilaisten lausuntojen, seminaarien, puheiden ja esittelytilaisuuksien myötä. Esimerkiksi Pieksämäellä hanke on vienyt aktiivisesti viestiä eteenpäin ikääntyvien huomioimisesta erikseen seudullisessa päihdestrategiassa. Hanke on myös toimittanut päihdehoitotyöstä kertovaan teokseen ikääntymistä koskevan osion. LOL-hanke on myös antanut kommentin pelastusalan keskusjärjestölle, kun he laativat tarkistuslistaa, jolla pyritään ehkäisemään ikääntyneiden tapaturmia. Aihe (ikäntyneet ja alkoholi) on ollut yleisestikin niin paljon esillä, että ikääntyneiden päihdeongelmat on mainittu Sosiaali- ja terveysministeriön ikäihmisten hoitoa ja palveluja koskevassa laatusuosituksessa.

LOL-hankkeen juurruttamisen edistämiseksi on hyvä myös pohtia, miten voitaisiin edistää hyvien käytäntöjen leviämistä. Osahankkeilla on saatu hyviä tuloksia aikaan niihin osallistuneiden keskuudessa. Ne asiakkaat, jotka ovat olleet hankkeessa mukana (koskee kuitenkin vain pientä määrää), ovat saaneet tukea ja onnistumisia. Haastava kysymys on, miten voitaisiin levittää ja saada samoja tuloksia vastaisuudessa muillekin ikääntyneille.

Osahankkeissa vaikuttavuuden näkökulmasta parhaat onnistumiset ovat olleet ylipäätään ikääntyneiden saaminen mukaan toimintaan ja sen seikan havaitseminen, miten yksittäisen ihmisen tilanne lähes aina kohenee esimerkiksi ryhmään osallistumisen jälkeen. Samanlaisia onnistumisia on koettu, kun on voitu auttaa yksilöllisesti asiakkaita. Eräs Pilke-ryhmään osallistunut kuvailee omalla kohdallaan sitä, kuinka eläkkeelle siirtyminen ja samoihin aikoihin miesystävän kuolema johtivat yksinäisyyteen ja kriisiin ja sitä kautta alkoholisoitumiseen. Osallistuminen Pilke-ryhmään oli antanut tässä tilanteessa asiakkaalle tukea ja auttanut vähentämään alkoholin käyttöä (Dialogi 4/2007).

Bikva-arvioinnilla on Tyynelän kehittämiskeskuksen Seniori-hankkeessa pyritty saamaan asiakkaan näkökulma esille. On selvitetty, "...mikä muuttuu asiakkaan elämässä vai muuttuuko mikään kun hän saa arvioinnin kohteena olevaa palvelua." (Asiakaslähtöinen arviointi Seniori-hankkeessa 2007). Tuloksena lähes poikkeuksetta osallistujat kokivat ryhmään osallistumisen vaikuttaneen positiivisesti omaan elämäntilanteeseensa.

Osahankkeista Seniori-hanke ja Sininauhaliiton hanke tekevät asiakastyötä. Asiakastyön avulla on kehitetty ikääntyneiden kohtaamiseen ja hoitoon soveltuvia päihdetyön menetelmiä. Osahankkeiden projektityöntekijät ovat hankkeen edetessä koonneet asiakkaistaan prosessikuvaukset. Kuvaukset antavat viitteitä menetelmien vaikuttavuudesta eli siitä, miten hankkeen toiminnalla on voitu auttaa asiakasta. Karkean arvion mukaan lähes kahdella kolmasosalla (63 %) hankkeen asiakkaalla elämäntilanteessa oli tapahtunut kokonaisvaltaista sekä fyysistä että psyykkistä muutosta. Edelleen reilulla kolmanneksella (36 %) asiakkaista oli tapahtunut myönteistä muutosta alkoholin käytössä.

LOL-hankkeen tuottama koulutus on osaltaan edistänyt alueellisesti päihdeteeman mukaan ottamista vanhustenhuoltoon. Esimerkkinä tässä tulokinnassa on käytetty Kainuun seudun Kaide-projektin kanssa toteutettua koulutusta. Koulutuksen myötä paikkakunnalle luotiin verkosto, jonka jäsenet osallistuivat prosessimaisesti koulutukseen. Koulutus on ollut yksi työväline verkoston toiminnassa. Yhtenä konkreettisena työvälineenä LOL-hankkeen myötä Kainuussa on päätetty ottaa käyttöön ikäihmisten Audit-testi (eli "Otetaan

selvää” -opas) jokaisessa uudessa asiakaskontaktissa. Toimintamalleja esimerkiksi vanhusten kotihoitoon kaivataan kuitenkin lisää. Esimerkiksi päihdehoitoon ohjaus toimintatapoineen olisi tehtävä vielä nykyistä selkeämmäksi työntekijöiden keskuudessa. Konkreettista tietoa kaivataan myös siitä, kuinka paljon on päihteitä käyttäviä ikääntyneitä asiakkaita. Koulutusta haluttaisiin jatkossa laajennettavan uusiin ryhmiin, toiveena olisi saada esimerkiksi kotihoidon työntekijät laajemmin koulutusten piiriin. Nyt ollaan kuitenkin saatu aihe hyvin herätettyä alueella. Jatkoa ollaan suunnittelemassa paikkakunnalla, ja toiveena olisi myös jatkossa toimia LOL-hankkeen kanssa yhteistyössä.

Yhteistyöverkoston kautta tulleen viestin mukaan LOL-hankkeen välityksellä on saatu omalla alueella välineitä siihen, miten toimitaan päihdeongelmaisen kanssa. Hankkeen toimesta luotujen tukiryhmien kautta on viitotettu sitä polkua, jota pitkin ikääntyvää päihdeongelmaista hoidetaan. Tämän seurauksena tiedetään, mihin ottaa yhteyttä. Positiivista on myös se, että vaikka tarvetta ei juuri sillä hetkellä olisi, niin asian tullessa akuutiksi osataan toimia.

6 Johtopäätökset

Päällimmäisin huomio LOL-hankkeen toiminnassa kiinnittyy sen ihmisläheiseen työskentelyotteeseen, jossa korostuu inhimillisyys ja aito välittäminen ikääntyneistä. Hankkeessa on paneuduttu teeman tarkasteluun luomalla teoreettista viitekehystä ikääntyvien päihdetyölle. Toimintaan liittyy paljon eettisiä kysymyksiä, joita hanke on tuonut esiin. Toiminta on perustunut vanhuksia kunnioittavalle asenteelle, jossa ei lähdetä ensisijaisesti raitistamistavoitteesta, vaan halutaan tuoda asia julkiseen keskusteluun.

LOL-hanke on toiminut yhteistyössä muiden saman teeman sisällä toimivien hankkeiden kanssa (muun muassa Sairaanhoidtajaliiton Hyvät toimintamallit käytäntöön -projekti ja Valtakunnallinen mini-interventio -projekti). LOL on kuitenkin erottunut lähestymistavaltaan muista hankkeista ja löytänyt oman paikkansa toimia. Tästä esimerkkinä koulutusten yksilöllinen suunnittelu ja prosessimainen toteutus. Myös A-klinikalla on jo pidempään ollut käynnissä ns. Rolle-työ, joka tukee huonokuntoisia ja runsaasti alkoholia käyttäviä vanhuksia kotoa asti hakemalla. Kohderyhmä LOL:ssa on siten hyvin yhteneväinen Rolle-työn kanssa, vaikka alun perin suunnitelmat kohdistuivat ehkä hieman ”parempikuntoisempiin” asiakkaisiin. Käytännön työ on kuitenkin osoittanut, että LOL-hankkeen asiakkaat ovat usein huonokuntoisia ja vailla yhteiskunnan muita palveluja.

Hankkeessa toimitaan tutkijamaisella otteella, koska panostus koordinaatioon on ollut suuri. Koordinaatio tukee kehitettyjen menetelmien kirjaamistyötä, suunnittelee ja

toteuttaa koulutuksia, kehittää päihdetyötä sekä toimii linkkinä osahankkeiden välillä ja niiden tukena. Kokemuksellisen tiedon paperille saaminen edellyttää tutkijatyypistä työskentelyotetta. Tässä työssä koordinaatio on ollut merkittävä apu osahankkeille, jotka yhdessä koordinaation kanssa ovat mallintaneet menetelmiään asiakasprosessien kuvausten kautta. Varsin usein projekteissa tehdään paljon hyvää työtä, mutta juuri mitään ei välttämättä jää jäljelle, jos sitä ei kirjata ja mallinneta.

Hanke on jo organisoituessaan tavoittanut hyvin keskeiset tahot. Ohjausryhmissä on edustettuna yhteistyöjärjestöt ja keskeiset kunnalliset toimijat. Yhteistyöjärjestöt ovat myös olleet aktiivisesti mukana suunnittelemassa hankkeen toteutusta, pääasiassa koulutuksia, joita hanke on jäsenjärjestöille toteuttanut. Toisaalta ohjausryhmä on paisunut ehkä liiankin suureksi, osin siitä syystä, että siellä on kaikki keskeiset tahot. Toimintaa ohjaava ote on tällöin jäänyt melko pieneksi. Ohjausryhmän kokoontumiset ovat helposti muotoutuneet informaatiotilaisuuksiksi, joissa on kerrottu missä vaiheessa hankkeessa ollaan.

Vaikka hankkeessa toteutettu tutkimus onkin täyttänyt aukkoja, niin jossain määrin se on jäänyt hieman erilliseksi toiminnaksi. Tutkimus ei näytä myöskään tukeneen hankkeen muuta työtä, esimerkiksi osahankkeiden toimintaa. Tutkittua tietoa ei siten ole voitu hyödyntää hankkeen toiminnassa siinä määrin kuin olisi voinut odottaa. Osin tutkimuksen irrallisuus on aikataulukysymys. Ihanteellista olisi ollut, jos tutkimuksen olisi voinut ajoittaa ennen varsinaisen hanketyön aloittamista (tehdä esimerkiksi jonkinlaisen esiselvityksen aiheesta). Nyt hankkeessa valmistuu tutkittua tietoa asiasta samaan aikaan kuin hanke päättyy. Toisaalta tutkimuksen tehtävä on siis täytetty, mutta toisaalta sen antia ei ole pystytty hyödyntämään itse hanketyössä.

Ennaltaehkäisy on tehtävä, jota hanke on koko toimintansa aikana työstänyt eteenpäin. Hyvää ja käyttökelpoista materiaalia on tuotettu (muun muassa Otetaan selvää -opas ja koulutusmateriaali). Toisaalta kuitenkin hanke olisi ihannetapauksessa voinut kehittää esimerkiksi ennaltaehkäisyyn toimivia menetelmiä ja ottaa esimerkiksi kantaa siihen, mikä on hyvä tapa ennaltaehkäistä ikääntymisen myötä syntyvää päihdeongelmaa.

Ennaltaehkäisevä työ on toisaalta todettu olevan vaikea tehtävä, koska sitä ei voi yksiselitteisesti määritellä. Myös Raha-automaattiyhdistyksen avustaman ehkäisevän päihdetyön nykytilan arvioinnissa todetaan, että ennaltaehkäisevä työ on helposti liian yleistä tiedotus-, valistus- ja materiaalien tuottamistyötä – mikä sekkin on tietenkin tärkeää. Ennaltaehkäisevässä työssä tulisi arvioitsijoiden mukaan suuntautua nykyistä aktiivisemmin kehittämään uudenlaisia menetelmiä, jotka hyödyntävät nykyajan

toimintaympäristöjä. Edelleen he esittävät, että järjestöt toteuttavat hyvin samantyyppisiä tehtäviä, eli vertaisoppiminen ennaltaehkäisevässä työssä olisi erittäin toivottavaa (Wennberg ym. 2007).

Käytännössä osahankkeissa korostuu vahvasti korjaava rooli. Lähes kaikki hankkeissa olevat asiakkaat ovat jo selkeässä syrjäytymisvaarassa. Toiminta heidän kanssaan on siis esisijaisesti korjaavaa työtä. Esimerkiksi Tyynelän kehittämiskeskuksen Seniori-hanke sekä pääkaupunkiseudulla Pilke-ryhmät ja etsivä työ kohtaavat lähinnä jo melko pitkälle alkoholisoituneita asiakkaita. Käytännössä asiakastyön avulla kehitetyt menetelmät ovat siis korjaavia. Jatkossa yksi haaste voisi olla kehittää menetelmiä, joissa voidaan toteuttaa nykyistä ennaltaehkäisevämpää työtä. Nyt ennaltaehkäisylle on tosin luotu hyvä pohja hankkeen tuotosten muodossa: opas, video, koulutusmateriaali, seminaarit ja artikkelit. Toisaalta hankkeen varsinainen tehtävä ei ollut ennaltaehkäisy, vaan luoda käytäntöjä, joiden kautta ennaltaehkäisy voisi toteutua.

Kehitettyjen menetelmien juurruttamista on mietitty hankkeessa koko toiminnan ajan. On erittäin tärkeää miettiä juurruttamista, sillä ilman sitä menetelmiä ei voida istuttaa pysyväksi toiminnaksi. Toisaalta voidaan kysyä, onko juurruttamista mietitty jo liikaa tavoitteisiin nähden. Tavoitteena oli kehittää toimintamalleja, ei vielä juurruttaa niitä. Nyt on ikään kuin lähdetty kehittämään toimintamalleja, joita samanaikaisesti on jo pyritty juurruttamaan kuntien normaalitoiminnaksi. Eri toimintamallien kehittämiseen olisi voitu keskittyä hieman nykyistä enemmän ja vasta loppupuolella hanketta, tavallaan hankkeen tuloksena, päätyä joidenkin, parhaimpien, hankkeen itsensä toimiviksi toteamien mallien eteenpäinviemiseen. Myös hankkeen sisäisessä väliarviossa (Hyttinen 2007) keväällä 2007 sanottiin, että hankkeen alkuaika keskittyy asiakastyöhön, jonka jälkeen on tarkoitus siirtyä kehittämistehtävään. Hankkeen esiin tuomat toimintamallit ovat: kotiin vietävät päihdepalvelut, jalkautuva ja henkilökohtainen työskentelyote, palveluohjaus, ei-päihdelähtöinen lähestyminen, ryhmätoiminta, etsivä työ ja hengellinen toiminta.

Hankkeen eteenpäin vieminen vaatii paljon käytännön työtä ja organisointia. Tämä on kuitenkin onnistunut hyvin, vaikka kyseessä on ollut erityisen iso hanke. Lisäksi maantieteelliset etäisyydet ovat olleet suuret. Tämä on jonkin verran vaikeuttanut yhteistyötä. Muun muassa yhteisten kokousten järjestäminen on vaatinut enemmän kuin jos osahankkeet olisivat toimineet lähempänä toisiaan. Projektiorganisaation koossapitäminen on kuitenkin onnistunut erittäin hyvin. Tähän on tuonut lisähaasteita vielä sekin, että hankkeella on ollut paljon erisuuntaisia tavoitteita (menetelmien kehittäminen, koulutus, materiaalin tuotto, ennaltaehkäisy ja korjaavat toimet). Haasteita on tuonut esimerkiksi tiedottamisen toteuttaminen: mitä kaikkea tiedotetaan ja mistä asioista

informoidaan hankkeen nettisivujen välityksellä? Hankkeelle oman tiedottajan palkkaaminen olikin hyvä ratkaisu.

Yhteistyötä ei ole ehkä hyödynnetty aivan siinä määrin, mihin juuri monitoimijahankkeella olisi ollut mahdollisuudet. Yhteistyömahdollisuuksien osittainen hyödyntämättömyys johtuu osaksi siitä, että osahankkeilla on omat toimintatapansa ja kumppaninsa alueilla. Se on hyvä asia, koska näin on voitu lisätä verkostoitumista ja asian leviämistä, mutta synergiaetuja olisi voitu käyttää nykyistä enemmän. Monitoimijahankkeessa on tärkeää nähdä hankkeen yhteiset toimintamallit ja päämäärät samalla tavalla.

Alla olevassa taulukossa (taulukko 1) on vielä koottu tiivistettynä arvioinnin näkökulmasta sekä hankkeen vahvuudet että kehittämistä vaativat asiat.

Taulukko 1: LOL-hankkeen vahvuudet ja kehittämisaalueet

+ Vahvuudet	– Kehittämisaalueet
löydetty ”piilossa” ollut, merkittävä ilmiö	tutkimuksen irrallisuus hanketyöstä
koordinaatio	liiallinen juurruttaminen, energian vieminen kokeilulta ja kehittelyltä
menetelmien mallintaminen	monitoimijahankkeen yhteistyö
organisoiduminen (johto- ja ohjausryhmien kokoonpanot)	maantieteelliset etäisyydet
verkostoituminen	tavoitteet laajat, siihen nähden erittäin hyvin saavutetut
juurruttaminen mukana jo hankkeen aikana	ohjausryhmän toimimattomuus ohjaavana tahona
materiaalin tuottaminen	
tavoitteiden saavuttaminen, erityisesti julkisen keskustelun herättäminen, toimivien asiakastyön menetelmien löytäminen ja kouluttaminen	

Lähteet

Dialogi 4/2007: Vanhastakin voi viina saada yliotteen. (s.5-8).

Heino, Taina (2007): Asiakaslähtöinen arviointi Seniori –hankkeessa. Hyvinvointipalvelujen vaikuttavuuden arvioinnin diploma-koulutus. Diplomatyö. Kirkkopalvelut ry. Tyynelän kehittämiskeskus. Seniori –hanke.

Hyttinen, Nina K. (2007): Liika on aina liikaa – ikääntyminen ja alkoholi – hankkeen väliarvio. Tilannekatsaus hankkeen jäsentämiseksi ja toiminnan suuntaamiseksi. Sininauhaliitto.

Hänninen, K (2005) Palveluohjauksen hyvät käytännöt tavoitteena ja prosessina. Stakes/ FinSoc, Helsinki.

Kivisaari, S., Kortelainen, S. & N. Saranummi (1999) Innovaatioiden juurruttaminen terveydenhuollon markkinoilla. Tekes, Digitaalisen median raportti 7/99. Tammer-Paino Oy.

Rogers, E. M. (2003) Diffusion of Innovations. 5. edition. Free Press, New York.

Sininen aalto. Sininauhaliiton tiedotuslehti 4/2006: Myös ikäihmisillä on oikeus saada apua. (s.3).

Sulander, Tommi (2006): Alkoholiongelmat lisääntyvät – yleistyykö alkoholinkäyttö eläkeikäisessä väestössä? Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen selvitys 2006:30.

Vartiainen, Pirkko (2007): Monitahoarvioinnin periaatteet ja prosessit. (s. 152-172). Teoksessa Viinamäki, Leena & Saari, Erkki (toim.): Polkuja soveltavaan yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.

Wennberg, Mikko & Oosi, Olli & Alavuotunki, Kaisa & Soikkeli, Markku (2007): RAY:n avustaman ehkäisevän päihdetyön nykytilan arviointi. Yleisestä tiedon jakamisesta vuorovaikutukseen ja kokemuksellisuuteen. PricewaterhouseCoopers Oy. RAY:n avustustoiminnan raportteja 17. Frenckellin Kirjapaino Oy, Helsinki.

Lisäksi LOL hankkeen tuottama kirjallinen materiaali kuten hankkeen toimintasuunnitelmat ja – kertomukset, projektihakemukset, muistiot, pöytäkirjat ja koulutuksien palautteet.